

Сидоренко В.В. Періодизація професійного становлення вчителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти / В.В. Сидоренко // Педагогічний альманах : зб. наук. пр. / ред. кол. В.В. Кузьменко (голова) та ін. / матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку післядипломної освіти у сучасному суспільстві». –Херсон: РІПО, 2011. – Вип. 12. – Ч. 1. – С. 170-176.

УДК 378.14:811.161.2

Сидоренко В.В.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ В СИСТЕМІ НЕПЕРЕРВНОЇ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

*Три шляхи ведуть нас до знання: шлях роздуму – це шлях
найбагородніший, шлях наслідування – це шлях найлегший
і шлях досвіду – це шлях найгіркіший.*

Конфуцій

Сидоренко В.В. Періодизація професійного становлення вчителя української мови і літератури в системі неперервної післядипломної педагогічної освіти.

Стаття продовжує цілий цикл публікацій автора, присвячений неперервному професійно-фаховому та індивідуально-особистісному зростанню вчителя української мови і літератури в умовах трансформаційних змін. Подано й ґрунтовно проаналізовано етапи (фази) професійного становлення вчителя-словесника протягом міжстатейного циклу.

Ключові слова: професійне становлення вчителя-словесника, індивідуальна освітня траєкторія, рівні професійної компетентності, акмеологічне зростання, педагогічна майстерність.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті, епоху інформаційного суспільства і прискороеного процесу перерозпаду (кризи) та знецінювання знань, умінь, компетентностей спеціалістів, відбувається **переосмислення національного й соціокультурного феномену особистості вчителя української мови і літератури**, який, виступаючи агентом постійних змін, зреалізовує багатовекторну модель гуманітарної профілізації, забезпечує ціннісно-зорієнтований простір для пізнавальної активності учнів, сприяє розвитку їх мовленнєво-комунікативних умінь, творчої самостійності, соціальної активності, формує комуніканта, що знає, любить і активно користується мовою. Неперервний розвиток і вдосконалення педагогічної майстерності, професійно-особистісних характеристик вчителя-словесника є важливим чинником підвищення якості освітніх послуг, ефективного забезпечення оптимальних умов для різнобічного розвитку учнів, надання навчально-виховному процесу гуманістичної спрямованості. З урахуванням вимог до вчителя української мови і літератури та видозміною світоглядної парадигми є необхідність модернізувати ціннісні й стратегічні орієнтири науково-методичного супроводу зростання педагогів у системі неперервної післядипломної педагогічної освіти. В Концепції освіти дорослих в Україні на 2011-2015 роки зазначається,

що метою освіти дорослих як складової системи неперервної освіти є соціально-економічна адаптація дорослої людини до постійно змінюваних умов життєдіяльності, організація пролонгованого процесу розвитку і виховання особистості засобами реалізації освітніх програм і послуг протягом життя тощо [2, с. 9, 11]. Тому на рівні післядипломної освіти має бути створена цілісна система неперервного професійного становлення вчителя української мови і літератури, що сприятиме підготовці кадрів до активної професійно-компетентної інноваційної роботи в умовах глобалізації, демократизації та інформатизації, уможливуватиме моделювання індивідуальної програми самотворення, самореалізації і самовдосконалення на всіх етапах професіоналізації тощо.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. У психолого-педагогічній літературі неоднозначно витлумачується процес неперервного професійного становлення вчителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти, зумовлений не лише трансформаційними змінами в суспільстві й освіті, а передусім мотиваційними, кваліфікаційними, методичними, комунікативними та технологічними спроможностями самого педагога (пор. праці О.І. Василькової, О.М. Куцевол, Н.М. Мурованої, А.Є. Радченко). Деякі аспекти професійного розвитку особистості на різних етапах професіоналізації тією чи іншою мірою досліджувались і вияскравлювались в наукових розвідках, зокрема подано періодизацію професіогенезу вчителя (Г.В. Абрамян, А.К. Маркова, Н.І. Клокар, Т.В. Нікішина, Р.М. Шерайзіна та ін.), запропоновано акмеологічну концепцію розвитку педагогічного професіоналізму (А.О. Деркач, М.С. Єльчанинов, В.Г. Зазикін, Н.В. Козлова, Н.В. Кузьміна, С.Д. Пожарський, О.В. Селезньова, І.М. Семенов тощо), вивчено досягнення вершин професіоналізму шляхом самоорганізації особистості (В.П. Бранський, С.Д. Пожарський, В.І. Шуляр і под.), досліджено побудову траєкторії розвитку педагога (Л.І. Божович, І.С. Кон, В.І. Слободчиков та ін.). В контексті професійного розвитку вчителя Н.З. Софій першим етапом фахового становлення вбачає його небажання і невміння критично оцінити власну

діяльність, неприйняття ролі інших у цьому завданні, другим – бажання і вміння аналізувати практику, вносити зміни, ґрунтуючись на зроблених висновках, третім – уміння аналізувати власну діяльність і усвідомлювати внесок інших у покращенні своєї практики. Деякі дослідники (Ерік Еріксон, Керол Гіліган, Д. Сьюпер) професійний шлях особистості, вибір та видозміну професійних ролей пов'язують із певними життєвими стадіями особистості. Наприклад, Д.Сьюпер подає п'ять стадій життєвого і професійного шляху особистості, зокрема **пробудження** (від народження до 14 років), на якій розвивається ідентифікація особистості із професійними ролями, формуються професійні уподобання та здібності; **дослідження** (15 років – 24 роки), визначувана намаганням індивіда випробувати свої сили в різних ролях і перевірити професійні можливості, зреалізувати «Я-концепцію»; **консолідації** (25 років – 44 роки), що характеризується прагненням людини забезпечити у знайденому професійному полі стійку особистісну позицію; **збереження** (45 років – 64 роки), на якій професійний розвиток йде в одному визначеному напрямку в межах визначеного поля; **спаду** (від 65 років), коли відбувається поступовий перехід від професійного життя, освоєння нових соціальних ролей. Зіставляючи завдання професійного розвитку з навчальними потребами педагога, Ліліан Катц виокремлює якнайменше чотири етапи, як-от: «виживання», «консолідація», «відновлення», «зрілість». Вибудовування чіткої стратегії професійного становлення вчителя, досягнення різного рівня професійно-педагогічної компетентності уможлиблює **контекстно-біографічний підхід** [4, с. 71-85], що передбачає поетапну і взаємозв'язану діяльність з метою формування, проектування, опису, осмислення і комплексного аналізу, реконструкції, адаптації і розвитку професійного досвіду, причому за допомогою системи форм, методів і засобів моделюється предметний і соціальний зміст професійної діяльності спеціаліста, становлення його професійної біографії, починаючи з періоду професійної орієнтації до завершальних етапів професійної кар'єри. Процес становлення професійної біографії педагога включає доуніверситетський (вибір освітніх перспектив),

університетський (входження у професійний освітній простір, професійне самовизначення, творча самореалізація, отримання додаткових компетенцій чи кваліфікації, проектування професійної біографії) і постуніверситетський (входження в самостійну професійну діяльність, самоорганізація і реалізація проекту власної професійної біографії) періоди.

Професійне становлення вчителя-словесника на доуніверситетському та університетському періоді ґрунтовно розглядається в монографії О.М. Семеног [5, с. 119-179], яка початок педагогічної діяльності випускників філологічного факультету пов'язує з вирішенням протиріччя між багатоваріантністю навчально-виховних проблем і необхідністю знаходження оптимальних шляхів їх вирішення з урахуванням індивідуального стилю. На думку дослідника, на післявузівському етапі, періоді реальної педагогічної діяльності, зреалізовується вміння вчителя української мови і літератури використовувати набутий потенціал у навчально-виховному процесі, удосконалювати складові професійної компетентності, продовжувати роботу над розвитком культуромовної особистості тощо [5, с. 131].

Як показує здійснене нами дослідження, більшість наукових розвідок з проблеми професіогенезу об'єднує змістове наповнення та виділення етапів від оперування педагогом невеликою кількістю методів, прийомів до збільшення арсеналу з метою забезпечення різноманітних потреб учнів, диференціації навчально-виховного процесу, від репродуктивно-неусвідомленої до більш активної, творчої професійної діяльності. Проте й досі відсутні фундаментальні наукові студії, в яких вивчається система **неперервного професійного розвитку вчителя української мови і літератури в сучасних соціокультурних умовах**. Розуміння та усвідомлення етапів професійного становлення і вдосконалення педагогічної діяльності допоможе вчителю-словеснику не лише з'ясувати власний етап (рівень) професійного розвитку, але й спрогнозувати індивідуальну траєкторію зростання протягом міжтестастійного циклу, окреслити перспективи подальшого професійно-особистісного розвитку. Це визначає актуальність і значущість теми, мети і завдань даної розвідки.

Метою статті є дослідження етапів (фаз) розвитку професіоналізму вчителя української мови і літератури в системі неперервної післядипломної освіти. Відповідно до поставленої мети зrealізовано **основні завдання наукової розвідки**: 1) подано тлумачення поняття «професійне становлення вчителя української мови і літератури»; 2) описано етапи (фази) професійного становлення вчителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти; 3) визначено зміст і мету професійного розвитку, особливості професійного зростання, навчальні потреби, мотиваційні детермінанти, поведінкові моделі тощо вчителя-словесника на кожному з виділених етапів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійне становлення вчителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти розглядаємо як цілеспрямований і поетапний процес фахового самотворення, саморозвитку та самореалізації особистості, що характеризується **неперервністю, системністю, динамізмом і циклічністю** та передбачає ефективний науково-методичний супровід з урахуванням навчальних потреб, мотиваційних детермінант, рівня професійної майстерності словесника тощо. Процес професійного становлення можна умовно поділити на кілька взаємопов'язаних етапів (фаз), що формують цілий **андрагогічний цикл** індивідуально-особистісного та професійно-фахового зростання вчителя, причому такі окремі періоди становлять собою частину системи розвитку професіонала та вирізняються метою і змістом, технологіями професійної підготовки, мотиваційними установками, діяльнісним аспектом особистості, виявом творчої позиції тощо. Спираючись на дослідження Г.В. Абрамяна [1], О.М. Куцевол, Т.В. Нікішиної [3, с. 9], О.М. Семенов [5], Д. Сьюпера, виділимо й охарактеризуємо основні послідовні **фази або етапи професійного становлення вчителя української мови і літератури** в умовах неперервної післядипломної педагогічної освіти, зокрема **етап професійної адаптації, етап набуття емпіричного досвіду, етап формування та вдосконалення педагогічної майстерності, етап творчо-активного самовираження і самореалізації, етап акме професіоналізму.**

Після закінчення вузу випускник філологічного факультету проходить **етап професійної адаптації**, на якому вчитель української мови і літератури включається у сферу професійних відношень, опановує нові соціально значущі ролі і функції в умовах реформування мовно-літературної освіти, утверджується в педагогічному та учнівському колективах, долає протиріччя між індивідуальним рівнем професійної компетентності, здобутими знаннями, уміннями, навичками та багатовекторними завданнями навчально-виховного процесу. При цьому відбувається репродукування засвоєних у вузі знань, моделей перспективного педагогічного досвіду, освітніх технологій, форм і методів роботи, постійне поглиблення загальноосвітньої і фахової підготовки тощо. Так **актуалізується професійний простір учителя-словесника**, формується його професійно-особистісна мотивація. Проте, як зазначають дослідники, випускник філологічного факультету відчуває труднощі соціально-професійної адаптації, спричинені професійно-особистісною некомпетентністю вчителя, недостатнім рівнем підготовки у вищій школі, неготовністю до вирішення складних професійних завдань, виконання соціально значущих професійних функцій, нездатністю реконструювати модель професійної поведінки, недостатнім набуттям мовленнєвого досвіду, володінням самобутніми мовно-літературними (мовна самосвідомість, гнучкість образного мислення, змістовна й емоційна виразність і відчуття мови, багатство словесних асоціацій, творча уява, віртуозність образотворення і под.) та педагогічними здібностями тощо [4, с. 69-70; 5, с. 131-133]. Тому на етапі професійної адаптації вчитель української мови і літератури **потребує особливого психолого-педагогічного, соціального, науково-методичного та інформаційного супроводу** з боку методичної служби методкабінету (центру), шкільного методоб'єднання, адміністрації навчального закладу, учителів-наставників щодо всебічного розвитку особистості, постійного збагачення її творчого потенціалу, підвищення рівня професійної компетентності і компетенцій. Успішно вирішивши окреслені завдання, словесник переходить в наступну фазу професійно-особистісного становлення, **набуття емпіричного**

досвіду, адже професіоналізм передусім корелюється з досвідом і стажем роботи, особистими здібностями, самомотиваційними характеристиками тощо.

На етапі **набуття емпіричного досвіду** шляхом рефлексивного спостереження та активного експериментування відбувається актуалізація вчителем-словесником власних педагогічних здібностей, якостей і можливостей, поведінкових моделей, ціннісних установок, **формування професійно значущих компетентностей**, зокрема когнітивно-технологічної у галузі дисципліни «Українська мова та література», методичної, комунікативно-ситуативної, інформаційно-технологічної, міжпредметної, ціннісно-світоглядної тощо, і **компетенцій**, як-от мовно-літературної, мовленнєвої, соціолінгвальної, функціонально-стилістичної, металінгвістичної, інтеракційної, методологічної, аксіологічної, полікультурної, акме-синергетичної, прагматичної та ін. Учитель української мови і літератури, акумулюючи досвід колег, адекватно виділяє себе із соціального та професійного середовища, рефлексивно осмислює власну професійну діяльність та вибудовує **проект власної педагогічної дії**, зокрема конструює навчально-виховний процес, продумує принципи діяльності, моделі співпраці з учнями, вибирає технології для вирішення поставлених завдань і под. На цій основі окреслює *індивідуальну траєкторію подальшого професійного саморозвитку* на всіх етапах міжтестастаційного циклу з урахуванням професійної «Я-концепції», визначаючи перспективи власного зростання, напрямки, засоби і форми підвищення кваліфікації, прогнозуючи ймовірні ризики на цьому шляху та засоби їх подолання. Учитель-словесник оволодіває системою засобів, методів, механізмів саморегуляції, що сприятимуть неперервному самовдосконаленню та самореалізації, підвищенню рівня педагогічної майстерності. Слід зазначити, що деякі дослідники, зокрема Д. Сьюпер, Т.В. Нікішина, небезпідставно витлумачують розглядувану нами фазу становлення професіонала як етап розвитку професіоналізму.

Після набуття професійного й соціального досвіду настає **етап формування та вдосконалення педагогічної майстерності вчителя-**

словесника. Засвоєні вчителем, практично виважені на попередніх фазах професійного становлення знання, прийоми й навички педагогічної діяльності, сформовані компетентності і компетенції динамізують дидактичний процес і уможливають вибір найбільш результативних форм, методів і технологій залежно від мети, завдань, установок навчального процесу. Професійна діяльність учителя української мови і літератури спрямована на оптимізацію навчально-виховного процесу, зокрема постановку навчально-виховних завдань, які б вдосконалювали зміст, структуру, систему мовно-літературної освіти, вироблення нестандартних, оригінальних шляхів та засобів їх розв'язання з метою всебічного, гармонійного розвитку суб'єктів навчання, включення учнів в різноманітну за змістом і характером пізнавальну та практичну діяльність, упровадження принципів компетентнісного, особистісно-зорієнтованого, диференційованого навчання тощо. Особливо значущим є той факт, що на цьому етапі, апробуючи в інноваційному режимі ідеї вчителів-новаторів, здійснюючи моніторинг педагогічних новацій, учитель-словесник **опановує методологію творчої діяльності, віднаходить ефективну педагогічну систему** через дослідну роботу, розробку програми експерименту та її реалізацію, **формує індивідуальний педагогічний стиль і почерк**, вибирає ефективні комунікативно-поведінкові моделі, одержує результат у вигляді навченості учнів та накопиченого перспективного педагогічного досвіду.

Компетентний у власне предметній, психолого-педагогічній і технологічній галузі спеціаліст, який досяг певного рівня майстерності і творчості, далі здатний продукувати на високому рівні професійні знання, уміння, навички, поширювати власний перспективний досвід, він готовий до такого вияву педагогічної зрілості як **творчо-активне самовираження і самореалізація**. На цьому етапі професійного розвитку вчитель української мови і літератури зреалізовує попередньо накреслені власні плани, задуми, концепції, змодельовані віртуальні проекти, прогнози на основі апробації авторської програми, методики, тиражованого досвіду, поелементної технології, методичних рекомендацій; систематизує методичні прийоми, форми

і методи роботи; розробляє і вводить у практику розроблені комплекси дидактичних матеріалів для уроків мови і літератури, тексти письмових робіт, тестові завдання різних форматів і под. Упроваджуючи нововведення, здійснює корекцію, відслідкування результатів, самомоніторинг професійної діяльності. Під час організованого навчання (курси підвищення кваліфікації, відкриті уроки, майстер-класи, педагогічний досвід тощо), певна педагогічна технологія, за визначенням М.І. Міцкевича, запам'ятовується, учитель на її основі вибудовує **власну персонал-технологію** та починає тиражувати її. Формування позиції творця, експериментатора, словесника-інноватора відбувається під впливом самомотиваційної діяльності (за О.М. Куцевол) та проходить такі стадії: зацікавленість вчителя проблемою, темою, педагогічною ситуацією – бажання творчо розв'язати її, допитливість – сенситивність до новизни, пошук нових вражень – самостійність («Я не хочу діяти за зразком, шаблоном», «Мене не задовольняють традиційні установки, шаблони, технології, оскільки не дають бажаного результату») – професійний інтерес – успішний досвід реалізації продукту педагогічного пошуку, творчості – самореалізація у діяльності – позиція творця. Отже, творчий пізнавальний пошук педагога спонукає до певного виду діяльності, зокрема самоосвіти, удосконалення методів і прийомів роботи, та є рушійним чинником професійного зростання вчителя-словесника.

Педагогічна креативність учителя української мови і літератури, інноваційне мислення, потреба в професійній самоактуалізації, творчо-активна позиція, максимальне вдосконалення шляхом самоорганізації, самопідготовки, самоосвіти, самореалізації, самовираження і самоствердження допомагають **досягти на післядипломній фазі неперервного навчання вершини професіоналізму**, професійного й соціального розквіту, високих досягнень і успіхів у праці, що виходять поза межі професійних нормативів і забезпечуються власним творчим внеском, отже, уможливають перехід учителя-словесника на останній етап професійного становлення – **акме професіоналізму**. Педагог, який перебуває на етапі акме професіоналізму, виступає агентом постійних соціокультурних змін, що відбуваються в

суспільстві й освіті зокрема, самомотивований на експеримент, новаторство, педагогічно-методичний пошук оригінальних форм, прийомів і засобів навчання, інноваційних педагогічних технологій, що забезпечують високу результативність та якість навчально-виховного процесу, має оригінальний погляд на навчально-виховний процес, мобільно регулюючи і коригуючи його. Словесник-акмепрофесіонал спроможний генерувати незвичні інноваційні ідеї, відходити від традиційних схем і поведінкових та змістових шаблонів, швидко й нестандартно розв'язувати проблемні педагогічні ситуації, моделювати нові оригінальні технології, тобто **здатний до високого рівня творчості, самомотивації, саморозвитку і самовдосконалення.**

Висновки. Отже, професійне становлення вчителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти являє собою неперервний, динамічний, поетапний, інтегративний процес розвитку педагогічної майстерності педагога за індивідуальною траєкторією, що забезпечує загальне та професійне вдосконалення, готовність до інноваційної, результативної діяльності, оволодіння новими підходами і технологіями. Для підготовки вчителів Ліліан Катц рекомендує брати до уваги чотири сфери, зокрема рівень розвитку педагога, навчальні потреби відповідно до кожного з етапів, місце проведення і термін навчання. Етапи становлення професіоналізму особистості безпосередньо корелюють з рівнями розвитку майстерності і компетентності. Тому подальше дослідження порушених у розвідці перспективних питань вбачаємо у розгляді кореляції між етапами професійного становлення вчителя-словесника та рівнями реалізації завдань міжатастаційного циклу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамян, Г.В. Теоретические основы профессионального становления педагога в информационной среде : автореф. дис. ...д-ра пед. наук : 13.00.08 / Г.В. Абрамян; РАО ИОВ; ЛГОУ им. А. С. Пушкина. – СПб., 2001. – 39 с.
2. Лук'янова Л. Концепція освіти дорослих в Україні [Текст] / Л. Лук'янова // Освіта дорослих : теорія, досвід, перспективи : зб. наук. пр. –К.: ТОВ ВД «ЕКМО», 2011. – Вип. 3. – Ч. 1. – С. 8-16.
3. Нікішина, Т.В. Педагогічні умови розвитку творчого самовираження вчителів української мови і літератури у післядипломній педагогічній освіті : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Тетяна Вікторівна Нікішина; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В.Гнатюка. – Т., 2009. – 20 с.
4. Педагогическое образование в университете : контекстно-биографический подход : монография [Текст] / под ред. А.Л. Гаврикова, М.Н. Певзнера. – Великий Новгород : НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2001. – 300 с.
5. Семенов О.М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури : монографія [Текст] / О.М. Семенов. – Суми: ВВП «Мрія – 1» ТОВ, 2005. – 404 с.

6. Сидоренко В. Психолого-педагогічний супровід неперервного підвищення кваліфікації вчителя української мови та літератури в умовах трансформації освіти [Текст] / В. Сидоренко // Вісник Луганського національного ун-ту ім. Т. Шевченка. – Луганськ. – 2010. – № 22 (209). – листопад – С. 71-79.

7. Сидоренко, В.В. Шляхи удосконалення професійної компетентності вчителя української мови та літератури в умовах особистісно зорієнтованого навчання [Текст] : навчально-методичний посібник / В.В. Сидоренко. – Донецьк: Витоки, 2008. – 193 с.

Сидоренко В.В.

**ПЕРИОДИЗАЦИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ
УЧИТЕЛЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ В СИСТЕМЕ НЕПРЕРЫВНОГО
ПОСЛЕДИПЛОМНОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Статья продолжает целый цикл публикаций автора, посвященный непрерывному профессиональному и индивидуально-личностному росту учителя украинского языка и литературы в условиях трансформационных изменений. Представлены и основательно проанализированы этапы (фазы) профессионального становления учителя-словесника в течении межаттестационного цикла.

Ключевые слова: профессиональное становление учителя-словесника, индивидуальная образовательная траектория, уровни профессиональной компетентности, акмеологический рост, педагогическое мастерство.

Sidorenko V.V.

**PERIODIZATION OF BECOMING A PROFESSIONAL TEACHER OF UKRAINIAN LANGUAGE
AND LITERATURE IN THE CONTINUOUS SERVICE TEACHER EDUCATION**

The article continues by a series of publications dedicated to continuous vocational and professional and individual personal growth teacher of Ukrainian language and literature in the period of transition. Filed and thoroughly analyzed the phases (phase) professional development for teacher-philologist mizhatestatsynoho cycle.

Key words: professional development of teacher-philologist, individual educational trajectory, the level of professional competence, akmeologic growth, teaching skills.